

“DAT IS BIJ JULLIE TOCH OOK ZO?”

Het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen

Marguerite van den Berg
Kenniskatern Nicis Institute

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1. Sociaal kapitaal en sociale mobiliteit	7
Achterstand en mobiliteit in grote steden	7
Allochtone vrouwen in publiek debat	7
Sociaal kapitaal in de stad	7
2. Aanpak studie	9
Methoden	9
Respondenten	9
3. Leven en overleven met steun	11
Wie wel, wie niet?	11
Formele hulp instanties	12
Gender, etniciteit en klasse in sociale ondersteuning	12
4. Sociale mobiliteit	15
Vormen van mobiliteit bij Marokkaanse vrouwen in Delfshaven	15
Marokkaanse vrouwen over klasse en sociale mobiliteit	15
5. Bruggen bouwen of ‘witwassen’	17
Sociaal kapitaal in achterstandsparadigma	17
De ‘retoriek van de onwil’	17
De ‘wil’ van Marokkaanse vrouwen	18
De complexiteit van contact	18
Disciplineren en weerstand	19
6. Conclusies	21
‘Meedoen’	21
Diversiteit en: “Dat is bij jullie toch ook zo?”	22
Taalcursussen voor oudkomers	23
Literatuur	25
Noten	26

Voorwoord

Het Nederlandse emancipatiebeleid is erop gericht om de economische zelfstandigheid van alle burgers te versterken. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar vrouwen vanwege de forse achterstand die zij hebben in het sociaal-economisch verkeer. Voor Nederlandse vrouwen van allochtone afkomst geldt dat in nog sterkere mate. Uiteenlopende beleidsmaatregelen zijn bedoeld om deze groep beter te laten participeren in de Nederlandse samenleving om daarmee kansen te creëren voor sociaal-economische positieverbetering. Echter, niet alle maatregelen hebben het verwachte effect. Vragen die dan ook regelmatig gesteld moeten worden zijn: “Doen we het wel goed? Maken we geen denkfouten? Zijn de vooronderstellingen wel juist?”

Effectief emancipatiebeleid is gebaat bij een beter zicht op de sociale positie van allochtone vrouwen en een beter begrip van de mechanismen die daarbij een rol spelen. Kwalitatief onderzoek, zoals dat van sociologe Marguerite van den Berg, levert daarvoor belangwekkende inzichten. Marguerite van den Berg deed in het kader van het Stedelijk Innovatieprogramma* anderhalf jaar lang onderzoek naar het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie migranten in Rotterdam Delfshaven. In deze publicatie van het Nicis Institute is een samenvatting van haar bevindingen weergegeven.

dr. Gerard Schouw,
Algemeen directeur Nicis Institute

* Het Stedelijk Innovatieprogramma is een meerjarig onderzoeksprogramma dat praktisch toepasbare kennis ontwikkelt om het probleemoplossend vermogen van steden te vergroten. Het is een gezamenlijk programma van het Nicis Institute, NWO en de ministeries van BZK, VWS en VROM.

1. Sociaal kapitaal en sociale mobiliteit

Achterstand en mobiliteit in grote steden

De stad is bij uitstek een plaats waar mensen naar toe gaan of blijven om te proberen hoger op de sociale ladder te klimmen. Grote steden bieden veel mogelijkheden voor opleiding en werk en kennen een groot scala aan invullingen van sociale mobiliteit. De vrijheid om het leven naar eigen inzicht in te vullen lijkt in de stad bovendien vaak groter dan daarbuiten. Deze eigenschappen van de stad worden wel haar emancipatoire karakter of de ‘sociale lifffunctie’ genoemd.

Of de lifffunctie door mensen wordt gebruikt of kan worden gebruikt, is van verschillende factoren afhankelijk. Soms hebben de stadsbewoners te weinig hulpbronnen om van de lift te profiteren. Sociale mobiliteit is een problematisch proces. Niet iedereen heeft er toegang toe en het werkt ook voor iedereen anders. Een voorbeeld hiervan is discriminatie op de arbeidsmarkt. Uitsluiting van de sociale mobiliteit en tekortschietende hulpbronnen zijn natuurlijk aan elkaar gerelateerd. Als iemand te weinig kennis, geld of vrienden heeft, wordt het ook moeilijker toegang te hebben tot bepaalde liften: die persoon wordt dan ook eerder uitgesloten.

Allochtone vrouwen in publiek debat

De sociale positie van allochtone vrouwen is een landelijke en stedelijke beleidsprioriteit. De nadruk in het emancipatiebeleid van de Minister van Sociale Zaken bijvoorbeeld, ligt duidelijk op de positie van allochtone vrouwen. Dit blijkt ondermeer uit het speciale programma www.doemee.nl. Ook was het instellen van de commissie PaVEM (Participatie Vrouwen Etnische Minderheden) een maatregel om de sociale positie van allochtone vrouwen onder de aandacht te brengen. Van de allochtonen in Nederland behoren de Marokkanen tot de groep waarover het meest wordt gedebatteerd. In een overspannen publiek debat over integratie en in het licht van gevolgen daarvan in beleid, is het van groot belang zicht te krijgen op de sociale positie van Marokkaanse vrouwen.

Sociaal kapitaal in de stad

Het begrip sociaal kapitaal krijgt van verschillende auteurs verschillende betekenissen. De opvatting die in dit onderzoek gevolgd wordt is die van Pierre Bourdieu (1989). Sociaal kapitaal is volgens hem een hulpbron waar mensen in moeten investeren en die als kapitaalvorm geaccumuleerd kan worden. Daarmee is het net als andere hulpbronnen ongelijk verdeeld. Het gaat om de hulpbronnen die mensen kunnen mobiliseren uit hun sociale netwerk. Bij Bourdieu staan uitsluiting van sociale netwerken en de kwaliteit van hulpbronnen in die netwerken centraal. De kwaliteit en kwantiteit van het sociaal kapitaal kan dus verschillen. Voorbeelden van sociaal kapitaal zijn als iemand een kennis benadert om hem of haar te helpen bij het invullen van het belastingformulier, als een vriend helpt bij het vinden van een baan of als een oma op de kleinkinderen past. Sociaal kapitaal staat in direct verband met de mate van maatschappelijk succes van mensen (Briggs, 1998).

Omdat sociaal kapitaal voor verschillende soorten mensen anders is, is het belangrijk om goed te analyseren welke factoren van invloed zijn. Daarom worden in dit onderzoek gender^b, etniciteit^c en klasse^d tezamen genomen in de analyse. Deze drie constructen worden in hun onderlinge samenhang onderzocht. Veel kennis over sociaal kapitaal is in andere samenlevingen onder andere groepen verzameld (zoals Granovetter, 1973; Putnam, 2000). Deze kennis is niet zondermeer toepasbaar op arme Marokkaanse vrouwen. Beleid om sociaal kapitaal en mobiliteit te bevorderen dat zich enkel op onderzoek zoals dat van Granovetter en Putnam baseert, zal daarom weinig succesvol zijn. In dit onderzoek wordt het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen bekeken. Hoe sociaal kapitaal in hun situatie, vanuit hun sociale positie vorm krijgt staat centraal. Op basis van dit onderzoek is dan ook beleid te formuleren dat rekening houdt met deze context waarin gender, etniciteit en klasse samen een rol spelen.

2. Aanpak Studie

De centrale probleemstelling die volgt uit het voortgaande en die in dit onderzoek wordt beantwoord luidt als volgt:

Hoe organiseren gender, etniciteit en klasse in elkaars samenhang het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen?

Methoden

Anderhalf jaar verrichte ik een studie naar het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen in Delfshaven, een 'achterstandswijk' in Rotterdam. Verschillende groepen Marokkaanse vrouwen zijn daarbij intensief gevolgd⁶. Het fundament van het onderzoek zijn de participerende observatie en de korte, informele gesprekken die ik met veel vrouwen voerde. Drie Marokkaanse vrouwen volgde ik zeer intensief, hen zag ik gedurende lange tijd een of twee keer per week. Alle respondenten, in totaal 50 vrouwen, volgen Marokkaans-Arabisch, of Nederlandse les bij een buurthuis, een zelforganisatie of thuis. Tien vrouwen heb ik geïnterviewd. Deze semi-gestructureerde interviews duurden twee uur of langer en werden soms in etappes en in het Nederlands afgenomen (voor een uitgebreide uiteenzetting van methodologie, zie: Van den Berg, 2007).

Respondenten

Alle respondenten zijn vrouw en definiëren zichzelf als Marokkaans. Ze zijn tussen de vijftientig en vijfenveertig jaar oud. Ze zijn geboren in Marokko en via huwelijksmigratie (gezinsvorming) naar Nederland gekomen. Het gaat dus om eerste generatie gehuwde Marokkaanse vrouwen. Alle vrouwen hebben een aantal kinderen (twee tot vijf). De meeste komen uit het Rifgebergte, uit plaatsen als Berkane, Al Hoceima, Nador en Oujda. Enkelen kwamen uit de grote steden in de rest van het land. De meesten zijn opgegroeid in kleinere dorpen in het Rifgebergte, waar Berbers gesproken wordt. Alle respondenten maken deel uit van zogenoemde 'kansarme' groepen. Ze noemen zichzelf ook 'arm'. In het beleid wordt met deze term de categorie van de lagere klasse aangeduid. Hun sociaal-economische positie is kwetsbaar. Veel van hen hebben alleen inkomsten uit een bijstandsuitkering of WAO. Van anderen werkt de echtgenoot, maar voor een laag salaris. De gezinnen waar de vrouwen voor moeten zorgen, leven van een salaris rond het sociaal minimum.

3. Leven en overleven met steun

Het netwerk van familie en vrienden en instellingen die individuen helpen in het dagelijks leven en in tijden van crisis, worden in dit onderzoek het ‘ondersteuningsnetwerk’ genoemd. Dit netwerk vormt een belangrijk onderdeel van sociaal kapitaal. In een ondersteuningsnetwerk worden verschillende taken gedeeld en diensten gewisseld. Een tante past op haar nichtjes, een oom helpt met verhuizen, een vrouw knipt het haar van haar vriendinnen. Sociale steun is onder te verdelen in twee vormen, te weten instrumentele en expressieve hulp. Mensen gebruiken een sociaal netwerk om bij te klagen, leuke dingen mee te ondernemen of om te helpen in tijden van crisis. Deze vorm van sociale banden is daarom onmisbaar en maakt het leven mogelijk en aangenaam.

Wie wel, wie niet?

Wie kan deel uitmaken van een bepaald sociaal netwerk en aanspraak maken op hulpbronnen en wie niet? Wie heeft veel sociaal kapitaal en wie weinig? Van wie is de kwaliteit van sociaal kapitaal beter? In willekeurige volgorde zijn in het ondersteuningskapitaal van Marokkaanse vrouwen vier groepen te onderscheiden: familie, vriendinnen, formele instanties en echtgenoten.

Voor Marokkaanse vrouwen geldt vaak dat familie het beste ondersteuningsnetwerk biedt. Als familie in Nederland of in Rotterdam Delfshaven woont, hebben veel vrouwen te maken met de hechte banden in het familienetwerk en kunnen zij aanspraak maken op hulpbronnen in die relaties. De fysieke nabijheid van familie maakt dat hulp vragen in dat netwerk zeer laagdrempelig is. Gezien de klassenpositie van de vrouwen in dit onderzoek is het voor hen zeer belangrijk om op een betrouwbaar familienetwerk te kunnen rekenen. Juist voor mensen met weinig geld kan betrouwbare ondersteuning vanuit de familie cruciaal zijn om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen. Het is dan ook vaak een reden om dicht bij familie te (gaan) wonen. Het gaat dan om zeer korte afstanden; dezelfde straat of buurt. Een kwartier lopen is al te ver weg. Maar fysieke nabijheid heeft ook een keerzijde. De sociale controle is in een familienetwerk veel sterker wanneer de familie dichtbij woont. In een aantal gevallen in deze studie woont de familie en schoonfamilie in dezelfde straat. Veel gedrag is op die manier makkelijk te controleren.

Het maakt voor Marokkaanse vrouwen een groot verschil of zij kunnen rekenen op hun eigen familie of op die van hun man. Voor directe solidariteit en steun zijn vrouwen vooral op hun eigen familie aangewezen. Als deze niet in Nederland woont is het leven moeilijker, omdat op bepaalde vormen van sociaal kapitaal zoals expressieve steun en hulp bij de opvoeding van de kinderen minder aanspraak gemaakt kan worden.

“Ik weet dat ook de familie van mijn man kan helpen, maar ik wil mijn familie, mijn zus, mijn moeder.”

Het familienetwerk biedt voor sommige vrouwen voldoende ondersteuning. Vriendinnen zijn daarom volgens sommige vrouwen niet nodig. Maar de mogelijkheden om een vriendschap op te bouwen zijn ook beperkt. Zo zeggen sommigen het veel te druk te hebben om ook nog vriendschappen te onderhouden en worden vriendinnen soms maar moeilijk geaccepteerd in de familie.

Toch hebben veel vrouwen die ik heb gesproken een vriendin. Soms bestaat die vriendschap vooral uit het praten in het portiek of op het schoolplein. Maar soms gaat het om zeer hechte banden. De vriendschappen die ik tegenkwam in dit onderzoek bestonden altijd tussen Marokkaanse vrouwen met een soortgelijke achtergrond. Deze vriendschappen lijken in de hechtheid en de frequentie op familiebanden. De vrouwen verwezen bijna altijd naar hun vriendin met uitspraken als:

“Zij is net als mijn zus, echt, ze is zo lief, net mijn zus.”

Deze vriendschappen zijn dan ook te begrijpen in termen van ‘fictive kin’; bij gebrek aan eigen familie worden substituu-familieleden geconstrueerd.

Formele hulp instanties

Hoewel vaak wordt geprobeerd problemen van allerlei aard in de familie op te lossen, zijn Marokkaanse vrouwen regelmatig aangewezen op formele hulp van instanties. De klassenpositie van de vrouwen in dit onderzoek, of hun problemen om rond te komen van de maandelijkse inkomsten, beïnvloedt sterk hun hulpvraag. Dikwijls spraken de vrouwen over hun geldgebrek, hun problemen de eindjes aan elkaar te knopen en het ervaren gebrek aan hulp van instanties hierbij. Voor hulp in de persoonlijke sfeer, zoals bij scheiding of psychische problematiek zijn de vrouwen minder bereid hulp te zoeken bij formele partijen. Hulp in de familie ligt dan meer voor de hand:

“Als je meteen gaat praten met maatschappelijk werk ofzo, met iemand anders, mensen gaan praten over jou, dat doen mensen in de familie niet.”

Als de schaamte over een bepaald onderwerp groot is, is het echter moeilijk om er met familie over te spreken. Als een vrouw geen eigen familie in Nederland heeft of als het probleem juist verband houdt met familie, wordt in de Nederlandse context hulp van buitenaf geboden. Deze institutionele ondersteuning kan op deze manier ook een ‘exit’ uit een hechte gemeenschap, een huwelijk of een familie bieden.

De Marokkaanse vrouwen die deelnamen aan het onderzoek worden voortdurend geconfronteerd met hogere kosten van leven en vinden dat ze onvoldoende geholpen worden bij de problemen die daaruit voort komen. Ook de confrontatie met nieuwe wetgeving, zoals die rond huwelijksmigratie, is voor de vrouwen onduidelijk en onvoldoende uitgelegd. Ze zijn vaak onvoldoende mondig en accepteren daarom de manier waarop met hen wordt omgegaan, maar klagen er onderling over.

Alle vrouwen in dit onderzoek hebben op relatief jonge leeftijd een Marokkaanse man uit Nederland gehuwd. Deze mannen zijn veelal in Nederland opgegroeid, of bijvoorbeeld als puber in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen. Uit mijn onderzoek bleek dat het stereotype beeld dat Marokkaanse mannen niet helpen bij het verzorgen van kleine kinderen en het huishouden niet klopt. Dat heeft veel te maken met verschuivende normen daaromtrent, maar ook met het feit dat verschillende mannen van de respondenten met een uitkering (bijstand, WAO) thuis zijn. Zij hebben dan ook alle tijd om hun vrouwen te ondersteunen met deze taken en doen dat vaak ook.

Gender, etniciteit en klasse in sociale ondersteuning

De vrouwen in dit onderzoek zijn vaak naar Nederland gekomen via een gearrangeerd huwelijk waarin zij niet altijd veel keuze hadden, gezien hun genderpositie. Sommige vrouwen (vooral de vrouwen uit ruraal gebied) woonden de eerste periode bij de schoonfamilie. Dit geldt alleen voor vrouwen en heeft te maken met tradities rond huwelijk en familie. Marokkanen stellen dat zij, leden van hun etnische groep, meer solidair zijn met familieleden dan leden van andere etnische groepen, zoals autochtonen. Behalve het belang van etniciteit in deze, is het ook relevant dat voor arme mensen, met een kwetsbare sociaal-economische positie, die ook als arm wordt ervaren, sociale ondersteuning en familiesolidariteit erg belangrijk zijn. Fysieke nabijheid van familie kan daarom cruciaal zijn in een sociaal ondersteuningsnetwerk, omdat diensten makkelijker uit te wisselen zijn, maar heeft ook een keerzijde: de relaties zijn daarmee ook extra verplichtend.

Marokkaanse vrouwen gaan veel om met andere Marokkaanse vrouwen. In hun sociaal netwerk hebben vrouwelijke familieleden en een enkele vriendin hoofdrollen. Dit heeft te maken met betekenisgeving aan deze sociale relaties. Een relatie met een man die geen directe familie is, is vaak onacceptabel gezien gendernormen. Met andere vrouwen delen de respondenten in dit onderzoek veel. Voor expressieve ondersteuning zijn zij dan ook vooral van elkaar afhankelijk. Deze wordt vooral uitgewisseld in hechte relaties tussen vrouwen met een zelfde soort sociale positie: ook deze vrouwen zijn Marokkaans en leven van weinig geld. Mannen ondersteunen natuurlijk wel vrouwen, maar vaker in instrumentele zin. Vrouwen uit de eigen familie worden bovendien eerder vertrouwd dan vrouwen uit de schoonfamilie. Angst voor roddel, uitsluiting en ruzie rond gendernormen liggen daaraan ten grondslag.

Sociale relaties worden eerder aangegaan met mensen die ook een kwetsbare sociaal- economische positie hebben. Normen rond reciprociteit maken dat een relatie met iemand die meer te besteden heeft gevoelens van schaamte over de eigen positie teweeg kunnen brengen.

Sociale ondersteuning van formele instanties wordt vaak verkregen via de echtgenoot. Deze heeft vaker contact met instanties. Soms omdat hij beter Nederlands spreekt omdat hij langer in Nederland is, maar ook omdat dit soort taken als 'mannelijk' worden gedefinieerd. Deze normen zijn aan verandering onderhevig. Het idee dat vrouwen beter worden geaccepteerd door instanties als hulpvragers maakt dat vrouwen vaker deze ondersteuning vragen. Informatie en taallessen volgen Marokkaanse vrouwen graag bij Marokkaanse zelforganisaties. Deze organisaties bieden een veilige omgeving, waar vrouwen niet met vreemde mannen worden geconfronteerd, en zij in een groep met vrouwen met gelijke positie kunnen leren.

Uit verschillend onderzoek (zie Van den Berg, 2007) blijkt bovendien dat familierelaties en gendernormen binnen families aan verandering onderhevig zijn in de Nederlandse context. Vrouwen hebben steeds meer bewegingsvrijheid en mannen zijn vaker betrokken bij taken die vroeger wellicht als 'vrouwelijk' werden gezien. Deze taken behoren voor de respondenten echter nog steeds sterk tot het domein van de vrouw. De arbeidsdeling naar sekse, culturele voorschriften en klassenpositie maken dat schoonmaken (weinig apparatuur, want kostbaar), koken (veel en uitgebreid) en het verzorgen van kinderen (vaak meer dan twee) veel tijd vergen, waardoor vrouwen weinig bewegingsruimte hebben om te investeren in ander sociaal kapitaal of zichzelf te scholen. De bewegingsruimte wordt verder beperkt door een gebrek aan geld, waardoor sociaal kapitaal veelal buurtgebonden blijft.

Transnationaal contact (met familieleden in Marokko of elders) is er wel, maar genereert lang niet altijd ook sociaal kapitaal. Transnationaal sociaal kapitaal kost geld. Reizen, telefoneren en het sturen van geld en pakketjes is voor vrouwen uit dit onderzoek vaak te duur. Als vrouwen naar Marokko willen reizen is het bovendien gebruikelijk dat zij, als eerste verzorgers (gender), de kinderen meenemen. Mannen kunnen makkelijker op en neer reizen.

Opvallend is dat de ondersteuning die vrouwen kunnen mobiliseren uit hun eigen netwerk soms zeer beperkt is, beperkter dan vaak in onderzoek (Dominguez & Watkins, 2003; Dodson, 1998; Briggs, 1998) is gevonden. Instrumentele hulp wordt alleen geleverd als het gaat om hand-en-span-diensten, zoals meehelpen met koken en op de kinderen passen, omdat andere hulp en kennis in het netwerk ontbreekt. Juist die instrumentele hulp (invullen van formulieren, schrijven van brieven) is hard nodig voor vrouwen die hun gezin moeten verzorgen met weinig geld.

Veel normen rond gender verschuiven. De manier waarop gender, etniciteit en klasse sociaal kapitaal organiseren zal daarom voor de tweede generatie en in de toekomst ook voor eerste generatie vrouwen, anders zijn.

"Ik ben ook mens, toch? Het is 2006!"

Dit is een citaat van een jonge vrouw (27 jaar) die acht jaar geleden naar Nederland kwam. Ze komt uit een dorp in de streek Nador (in het Rifgebergte) en zat op school in Marokko. Ze trouwde met een Marokkaanse man uit Nederland. Drie zonen kreeg ze in Nederland. Ze heeft geen eigen familie in Nederland en veel gezondheidsklachten. Ze wil daarom dat haar zoontjes helpen in het huishouden:

"Ik moet ook alles zelf doen thuis. Maar ik leer mijn kinderen wel dat ze mee moeten helpen. Mijn oudste zoontje van zeven doet alles: afwassen, schoonmaken, alles. Mijn man vindt dat geen probleem. Hij bemoeit zich er niet mee. Mijn zwager wel. Hij zegt tegen mijn kinderen: "Dat is niet goed, jouw moeder moet dat doen, niet jij". Mijn middelste zoon van vijf jaar is druk thuis en wil niet opruimen. Hij zegt dan zijn oom na: " ik hoef niet te doen mama, ik ben toch geen meisje?" Maar ik blijf ze zo opvoeden. Ik ben ook mens, toch? Het is 2006!"

Vrouwen onderhandelen en creëren dus meer bewegingsvrijheid.

4. Sociale mobiliteit

Vormen van mobiliteit bij Marokkaanse vrouwen in Delfshaven

Marokkaanse vrouwen in Nederland zijn intergenerationeel mobiel. Dat wil zeggen dat de tweede generatie veel vaker een opleiding volgt en werk heeft dan de eerste generatie. De vrouwen uit dit onderzoek in Delfshaven zijn, zoals dat heet ‘eerste generatievrouwen’. Vrouwen die nu vanuit Marokko huwen met een man uit Nederland zijn weliswaar vaker hoger opgeleid dan de vrouwen die hier twintig of dertig jaar geleden naar toe kwamen, maar eenmaal hier aangekomen volgen Marokkaanse vrouwen weinig verder onderwijs en gaan zij weinig betaald werken.

Toch zijn er verschillende vormen van mobiliteit aan te tonen. Ten eerste hebben vrijwel alle vrouwen die ik heb gesproken een wooncarrière doorgemaakt. Behalve het feit dat de meeste vrouwen uit dorpen in Marokko komen en hun leefomstandigheden ten opzichte van daar zijn verbeterd, vertelden verschillende vrouwen mij over hun eerste woning in Nederland en hun verhuizingen. De leefomstandigheden en woningen van alle vrouwen die ik heb geïnterviewd waren aanzienlijk verbeterd.

Ten tweede zijn veel vrouwen die uit Marokko naar Nederland kwamen weinig naar school geweest of zelfs ongeletterd. Zij volgen nu veel vaker onderwijs, leren lezen en schrijven en spreken in een andere taal. Ze geven zelf vaak aan dat ze een persoonlijke groei ervaren in de lessen (“Ik kan nu veel meer”).

Ook al is het ‘rendement’ van inburgeringscursussen voor oudkomers in het geheel niet erg groot, de kleine stappen die vrouwen zetten zijn wel degelijk als vormen van sociale mobiliteit te zien.

Ten derde zijn veel vrouwen die ik heb gesproken gedurende de jaren dat zij in Nederland wonen steeds meer zelfredzaam geworden. Zij kwamen vaak hier als jonge vrouwen die geen wegwijs wisten in de Nederlandse samenleving. Voor sommige vrouwen geldt dit nog steeds, maar de meerderheid weet hun eigen weg naar diensten, winkels en anderen te vinden. De taalcursussen hebben hier ook een heel belangrijke functie. De schaamte die vrouwen voelen als zij zich niet in het Nederlands uit kunnen drukken, wordt door de taallessen verminderd. De zelfredzaamheid van de vrouwen wordt zo veel groter.

“Toen ik hier kwam, ik wist niets! Ik was dom, echt waar. Maar nu.... ik ga zelf naar de dokter, ik praat met burens, ik ga zelf boodschappen doen. Is beter.”

Marokkaanse vrouwen over klasse en sociale mobiliteit

De meeste Marokkaanse vrouwen die ik heb meegemaakt en met wie ik sprak voor dit onderzoek dachten niet na over hun toekomst in termen van werk of opleiding. Vragende gezichten keken mij aan als ik aan deze vrouwen vroeg wat zij vroeger wilden worden en wat ze nu in hun toekomst willen. Sommige vrouwen droomden vroeger wel van werk of van hun toekomst, maar veel ook niet. Deze vrouwen keken vroeger alleen uit naar een lieve man en lieve kinderen. Ook nu zien veel van deze vrouwen geen werk meer voor henzelf in de toekomst. Duidelijk werd al gauw tijdens mijn veldwerk dat de belangrijkste reden waarom Marokkaanse vrouwen relatief weinig sociaal stijgen is dat zij voor henzelf niet de *verwachting* van sociale mobiliteit hebben.

De vrouwen uit dit onderzoek definiëren sociale mobiliteit veelal in de dominante definities. Ook zij zien dat ‘beter werk’ vinden, of ‘meer diploma’s halen’ vormen van mobiliteit zijn. Ze noemen zichzelf vaak ‘arm’ en beschrijven hun eigen klassenpositie als ‘laag’. Maar deze vrouwen hebben ook alternatieve definities van ‘vooruit komen’. Zo willen sommige van hen graag leren lezen en schrijven in het Arabisch omdat zij zo de Koran kunnen lezen. Een zekere sociale status wordt daarmee bereikt. Kunnen lezen en schrijven in het algemeen behoren tot de definities van ‘vooruit komen’ voor deze vrouwen. Soms ook hoort de wooncarrière tot de definitie. Maar de belangrijkste constatering is dat de vrouwen sociale mobiliteit vrijwel allemaal definiëren in relatie tot hun kinderen. Hun kinderen moeten een goede toekomst krijgen in Nederland.

Dat betekent ook dat de verwachting van sociale mobiliteit vooral ligt in de verwachting voor de kinderen. Deze vrouwen zien voor henzelf, met hun beperkt opleidingsniveau, hun drukke leven en hun positie als vrouw en moeder geen mogelijkheid voor zichzelf om vooruit te komen en sociaal mobiel te zijn. Hun ideeën over mobiliteit zijn gegrond in hun sociale context van moederschap, gender noties en een laag opleidingsniveau. Maar de verwachtingen ten aanzien van mobiliteit van de kinderen zijn hoog gespannen. Dochters en zonen worden stevig gestimuleerd. De vrouwen klagen veel over kinderen die niet willen leren en stellen gepassioneerd hoe belangrijk diploma's zijn:

“Mijn zoon is heel slim, echt waar, hij is de slimste van mijn drie kinderen, maar hij wil niet leren. Ik vind dat zó zonde! Als je dom bent, geeft het niet, ga dan maar werken...! Maar als je slim bent!”

Buitelaar (2005) betoogt dat in Marokkaanse kring een aantal decennia geleden, ook in Nederland, veel minder belang werd gehecht aan onderwijs, zeker voor meisjes. “De toenmalige ‘huishoudschool’ bood in de ogen van veel ouders een kans om de meerwaarde van hun dochters op de huwelijksmarkt ten opzichte van thuisblijvers te verhogen” (ibid.: 138).

Moeders onderschrijven het belang van onderwijs en werk voor hun dochters nu zonder uitzondering. De reden voor deze overtuiging ligt vooral in hun eigen leefsituatie. Hun klassenpositie en hun beperkte bewegingsvrijheid vanwege gender-normen gunnen ze hun dochters niet. Een vrouw (die zelf jong trouwde, kinderen kreeg en niet naar school mocht van haar man) vertelt:

“Nee, mijn dochter moet studeren van mij! Mag nog niet trouwen. Ik wil niet dat zij hetzelfde leeft als ik. Nee, zij moet werken ook!”

“Werken is goed, anders word je snel oud!”

Symbolisch in het spreken van de vrouwen over sociale mobiliteit is leeftijd. De vrouwen stellen dat zij sneller oud zijn geworden, omdat ze vroeg kinderen kregen en niet hebben gewerkt voor geld. Sommige vrouwen adviseerden mij verschillende malen vooral te wachten met trouwen en kinderen krijgen en te blijven werken:

“Is beter voor jou als je blijft werken. Werken is goed, voor vrouwen ook. Anders word je snel oud, net als wij. Nog geen kinderen krijgen, hoor!”

5. Bruggen bouwen of ‘witwassen’?

Het beeld dat Marokkaanse vrouwen geen contact zouden hebben met mensen die anders zijn dan zij is onjuist. Groepen in Delfshaven hebben wel degelijk contact met andere groepen, ook andere ‘etnische’ groepen. Maar wanneer ‘allochtonen’ als homogene groep worden gedefinieerd, hebben zij veel contact onderling. Contact tussen Marokkaanse vrouwen die elkaar niet verstaan omdat zij andere talen spreken of uit andere gebieden komen telt niet mee in de statistieken van interetnisch contact, ook al zien de vrouwen zelf groot etnisch verschil tussen henzelf en de ander. Uit mijn veldwerkaantekeningen:

Ik ga mee naar de speeltuin. Als ik daar met Naïma ga zitten, groet zij eerst een aantal Marokkaanse vrouwen vriendelijk en gaat even met ze in gesprek. Dan komt ze gauw weer bij mij zitten en zegt: “Ja, die mensen zijn wel aardig hoor, maar ik spreek hun taal niet. Daarom. Ik kan met jou makkelijker praten.”

De constatering dat Marokkaanse vrouwen veel contacten onderling hebben en daardoor alleen ‘bindend’ en geen ‘overbruggend’ sociaal kapitaal gaat te ver. Ze hebben wel degelijk contact met anderen, maar verschillen onderling sterk in de mate waarin dat zo is. Bovendien betekent ‘bindend’ sociaal kapitaal (opgevat als contacten binnen de etnische groep) helemaal niet dat er geen kans is op mobiliteit. Een Marokkaanse tante die werk heeft kan wel degelijk als voorbeeld gelden of kansen genereren.

Sociaal kapitaal in achterstandsparadigma

Tekortschietend sociaal kapitaal wordt vaak gezien als een achterstand en een probleem waar het individu wat aan moet doen. Dit perspectief is momenteel dominant in beleid in Nederland en daarbuiten. Het Grote Steden Beleid (2004) gaat uit van achterstanden, zo blijkt ook uit onderstaand citaat uit de beleidsnotitie ‘De krachtige stad’:

“De doorstroom (in de steden, MvdB) betreft onder meer de grote instroom van nieuwe migranten -die het nog niet zo goed voor elkaar hebben- en het vertrek van inmiddels hoger opgeleide middengroepen. De grote steden behouden aldus een hoge concentratie inwoners met een lage sociaal-economische status en/of met diverse culturele achtergronden. (...) geconfronteerd met een concentratie van lage inkomens, met uitval en non-participatie, ongezondheid, onveiligheid en non-integratie” (Ministerie Binnenlandse Zaken, 2005-2009) (rood, MvdB).

De zorgen om ‘etnische concentratiewijken’, waarin culturele conflicten plaatshebben zijn dus groot. Dit terwijl er in Nederland en Rotterdam geen wijken zijn waar één etnische ‘minderheid’ in de ‘meerderheid’ is. Wel bestaan er wijken waar ‘allochtonen’ in de meerderheid zijn, maar om dan te spreken van een ‘etnische concentratiewijk’ gaat voorbij aan de onderlinge diversiteit in de categorie ‘allochtoon’. Eigenlijk zijn de enige echte etnische concentratiewijken in Nederland de ‘witte’ wijken. Hoe dan ook, het idee in regeringsbeleid, maar ook bijvoorbeeld in Rotterdam, is dat de concentratie van migranten in de oude wijken van de steden belemmerend werkt voor de integratie en sociale vooruitgang van deze groepen. Het debat concentreert zich daarmee voornamelijk op de negatieve gevolgen van concentratie van ‘nieuwkomers’ met eventueel afwijkende leefstijlen.

Ongelijkheid door processen van stedelijke achterstelling langs de lijnen van klasse, etniciteit en gender krijgt nauwelijks aandacht. Achterstand staat centraal, niet achterstelling (Spierings en Stavenuiter, 2005). Het is empirisch onhoudbaar om te denken dat meer ‘menging’ van groepen in de wijken leidt tot minder achterstand. De verantwoordelijkheid voor het vormen van overbruggend sociaal kapitaal en het tegengaan van achterstand wordt te veel bij het (allochtone) individu wordt gelegd.

De ‘retoriek van de onwil’

Niet zelden wordt het ervaren gebrek aan contacten tussen allochtonen en autochtonen in het huidig discours gereduceerd tot een kwestie van willen aan de kant van de allochtonen. ‘Zij’ richten zich alleen op de eigen groep en ‘willen’ niet integreren. Ik noem dit, in navolging van Talja Blokland, de ‘retoriek van de onwil’ (Blokland, 2003; 2006). Blokland beschrijft, op basis van Bovenkerk e.a. (1985) hoe in de jaren tachtig en negentig een andere retoriek van de onwil bestond. Toen werd geïntegreerd hoe de autochtone, ‘achtergebleven’ bevolking in de stadswijken geen contact ‘wilde’ maken met de nieuwe, allochtone bewoners. Zij werden beschuldigd van racisme. In het huidig discours staat de onwil van de autochtone inwoners van de achterstandswijken in het geheel niet ter discussie. Racisme is een woord dat nauwelijks meer wordt gebruikt (Blokland, 2003). De ‘onwil’ van de allochtonen wordt daarentegen bediscussieerd en er worden methoden tot menging en dwang ontworpen.

De ‘wil’ van Marokkaanse vrouwen

De vasthoudendheid van vrijwel alle vrouwen die ik sprak en ontmoette om Nederlands te leren is groot. Ze willen heel graag deelnemen aan processen in Nederland en zelf hun weg kunnen vinden door de taal te spreken. De voorzitter van de zelforganisatie zei hierover:

“De participatie van de vrouwen in de vereniging is heel erg goed. Zij zijn actief, willen veel doen, allemaal vrijwillig, ik vind dat echt heel goed. De bereidheid om een cursus te volgen is groot, de bereidheid om contributie te betalen ook. Vrouwen betalen beter en eerder hun contributie dan de mannen. Ze zeuren nooit.”

Veel vrouwen zijn behoorlijk ambitieus als het gaat om het leren beheersen van de Nederlandse taal. Velen ondernemen ook concrete pogingen om met hun burens of anderen in de wijk te spreken, ook al zijn zij de taal onvoldoende machtig. Een vrouw vertelde:

“Zo ik heb heel lang gepraat met de buurvrouw. Ik denk dat zij Kaapverdianse is. Ik was trappen aan het schoonmaken en die vrouw ging helpen. Zo heel lang gepraat in Nederlands, lieve vrouw, die Kaapverdianse vrouw. Overal goede en slechte mensen. Marokkaanse goede en slechte mensen, Nederlandse goede en slechte mensen. Deze is een goede vrouw.”

De complexiteit van contact

Maar de hoeveelheid of de kwaliteit van contact tussen allochtonen en autochtonen en in dit geval van Marokkaanse vrouwen met anderen mag niet gereduceerd worden tot een kwestie van wil. Wanneer dat wel gebeurt wordt te zeer uit gegaan van een “allochtoon als individu die weet wat hij wil en kiest voor het vasthouden aan de ‘eigen cultuur’” (Blokland, 2003: 101).

Contacten ontstaan makkelijker met mensen die een bekende ‘leefstijl’ hebben. Van ‘witten’ wordt zelden geïntegreerd dat zij alleen contact met elkaar hebben en in een etnische concentratiewijk wonen. Maar er is nog een aantal andere redenen waarom contact erg complex is. Het taalgebrek voor de Marokkaanse vrouwen in dit onderzoek vormt een enorme barrière voor contact. Sommigen werken er hard aan deze weg te nemen, maar dat wil nog niet zeggen dat dat ook lukt. Een volstrekt vreemde taal leren is een forse opgave voor een vrouw uit Marokko die daar wellicht weinig onderwijs heeft genoten.

Sommige van de vrouwen die ik interviewde hebben nooit deel uitgemaakt van een ‘openbaar leven’. Zij hebben altijd binnenshuis in de beschermde wereld van hun familie geleefd en nu wordt met een zekere discursieve dwang van hen verwacht dat ze ‘meedoen’.

“Ik durf niet te helpen op school, dan kom ik misschien mensen tegen waarmee ik moet praten enzo. Thuis helpen om iets te koken vind ik niet erg, dat geef ik dan aan mijn kinderen mee. Dat heb ik zo vaak gedaan. Ik wil wel graag helpen, hoor, maar niet op school zelf.”

Regelmatig stuiten Marokkaanse vrouwen die een poging tot contact wagen op veel weerstand. Ze worden vaak door autochtonen in de wijk actief uitgesloten. Hoewel het momenteel politiek incorrect is om dit ‘racisme’ te noemen, is het zeker niet uit te sluiten dat racisme wel een rol speelt. Zo vertellen vrouwen in de focusgroep over hoe zij op het schoolplein proberen mee te praten met de Nederlandse ouders:

Interviewer (I): Praat je wel eens met Nederlandse moeders ook?

Respondent (R)1: Soms wel, dan zegt de vrouw, hahaha, niet uuh, niet begrijpen alles.....

R2: Zeg maar ja, er zijn verschillende vrouwen. Sommige willen niet. Als jij zegt dag of iets, zij willen niet terug dag zeggen.

I: Nee?

R2: Nee. Zij draait zo haar gezicht weg. Ja, ik word verdrietig daar van.

Verschillende vrouwen vertelden mij dat ze in publieke ruimte, op de markt of in de stad bijvoorbeeld, racistisch worden aangesproken. Zo duwde een man de kinderwagen van een van de vrouwen flink opzij en riep toen: “Ga weg joh, met je stomme hoofddoek!”

Op plaatsen waar men menging of onderlinge contacten zou verwachten, zoals op een schoolplein en op de markt, ontstaat het contact vaak niet. Behalve de barrières die de vrouwen voor zichzelf opwerpen, is de andere partij lang niet altijd toegankelijk. Van een gebrek aan ‘wil’ als belangrijkste reden kan niet gesproken worden. Eén geval wil ik hier nog uitlichten omdat het treffend illustreert hoe Marokkaanse vrouwen vaak worden benaderd. Soms ‘bestaan’ ze in figuurlijke zin namelijk helemaal niet als gesprekspartner voor anderen in de wijk. Uit mijn veldwerkaantekeningen:

Als we in de speeltuin aankomen, voetbal ik eerst met Aziz (zoontje van Aisha, zes jaar). Een ander kindje wil meedoen en zijn vader (autochtoon) staat erbij. Hij spreekt mij eerst aan als moeder van Aziz, ook al staat Aisha (moeder) erbij. Dan komt hij erachter dat ik zijn moeder niet ben, omdat Aziz hem corrigeert: ‘Zij is mijn moeder niet, hoor!’, maar nog steeds blijft hij in zijn praatje zich tot mij richten en niet tot Aisha. “Heb jij ook al kinderen?” Hij richt zich helemaal niet op Aisha, terwijl hij wel hoort dat ik haar in het Nederlands aanspreek.

Disciplineren en weerstand

Recente ontwikkelingen in beleid en debat gaan niet ongemerkt aan de vrouwen voorbij. De vrouwen die participeerden in mijn onderzoek voelen zich vaker besproken en in de gaten gehouden. Zij klagen hier ook over. De vrouwen ervaren sterk een toegenomen controle op henzelf en hun families en brengen dit in verband met de volgens hen verslechterde sociaal-economische positie. Ze hebben minder te besteden en moeten meer, zo luidt de klacht. Wat niet betekent dat ze zelf ook geen behoefte hebben aan ondersteuning en extra kennis, maar zij hebben weinig vrije keus. Wanneer zij zich niet houden aan de eisen en voorschriften van instanties, zoals de Sociale Dienst, kunnen zij bovendien sancties verwachten die hun inkomsten verminderen, zoals een maand schorsing van de uitkering.

De zonen van de vrouwen in dit onderzoek worden buiten vaak gecontroleerd op hun identiteit en activiteiten. Zij worden met de nieuwe privacywetgeving voortdurend zichtbaar gemaakt voor de Nederlandse autoriteiten. De moeders voelen zich hierover zeer gekwetst. Het onbegrip over die controle in combinatie met het dunder worden van het leven is groot.

De 'brieven'

Symbolisch in de spanning van controle en de ervaring daarvan zijn 'de brieven'. Vrouwen verwijzen vaak naar Nederland als een land waar mensen steeds meer 'brieven' krijgen. Het gaat dan om rekeningen, maar ook oproepen tot controle bij de Sociale Dienst, belastingaanslagen et cetera. Als ik met een vrouw naar huis ga, ziet zij in de brievenbus zulke 'brieven'. Uit de veldwerkaantekeningen:

Ze komt een brief van de belastingdienst tegen. Ze gooit haar hoofd naar achter en zucht. "Altijd brieven, ik stop deze tussen de reclame, dan kan mijn man deze nog niet zien, we gaan later kijken voor deze brief."

Als we naar boven lopen zegt ze verdrietig: "In Nederland altijd brieven, je denkt in Marokko als meisje: ik ga trouwen, is gezellig en heb mooie toekomst, is oplossing voor problemen, maar je hebt alleen maar meer problemen met die brieven hier!"

De Marokkaanse vrouwen in dit onderzoek gaan op verschillende manieren in verzet tegen de door hun ervaren controle en disciplineren. In zekere zin kan het volgen van een cursus Nederlands en het zichzelf onderwijzen, gezien worden als een daad van verzet. Sommige vrouwen zeggen dat ze zich willen ontwikkelen om zich dan beter te kunnen redden in de Nederlandse verzorgingsstaat. Ook geven sommigen aan onderwijs te volgen zodat zij beter op kunnen komen voor zichzelf. Het volgen van cursussen heeft daarmee voor deze vrouwen een ambigu karakter. Enerzijds worden vormen van controle en disciplineren toegevoegd waarvan de vrouwen zich zeer bewust zijn. Anderzijds biedt het hen een kans zich te ontwikkelen en te emanciperen van de verzorgingsstaat en op die manier weerstand te bieden. Het emancipatoir karakter van deze cursussen is hiermee tweeledig: het maakt vrouwen meer onafhankelijk ten opzichte van hun echtgenoot, maar ook ten opzichte van de staat.

Soms bieden vrouwen veel meer direct verzet. Ze protesteren bijvoorbeeld soms tegen onderdelen van de cursussen, tegen verplichtingen die hen worden opgelegd door de gemeente en stereotyperingen die hen te beurt vallen. Een voorbeeld van verzet is opgetekend in het kader. Dit gebeurde in de taalcursus van de zelforganisatie waar ik onderzoek deed.

Verzet

Een medewerkster van de Roteb (vuilverwerkingsdienst in Rotterdam) komt voorlichting geven aan de vrouwen. De sfeer in de groep is onrustig. De vrouwen klagen: zij willen gewoon Nederlands leren, waarom komen er telkens mensen op bezoek om dingen te vertellen? "Dit is geen les meer! Dan dit, dan dat! Wij moeten heel veel dingen! Er zijn steeds andere mensen bij. Dit is geen gewone school hoor!"

Honderden allochtone vrouwen zijn al voorgelicht, zo vertelt de voorlichtster. "De Roteb is natuurlijk voor afval en schoonmaken van buitenruimte", zo vertelt ze, "maar in deze voorlichting gaan we het over nog veel meer hebben. Het gaat zes ochtenden over wonen in Rotterdam in het algemeen. Dus niet afval alleen. Ook over stemmen, deelgemeenten, burens, culturen en hoe je met elkaar omgaat."

Er ontstaat onrust bij de groep, vooral bij hen die geen Nederlands spreken. Zij verstaan er niets van en er is niet voor vertaling gezorgd. Een vrouw moet meteen vertalen. Een van de vrouwen maakt in het Berbers (wordt vertaald voor mij) een opmerking waar alle Marokkaanse vrouwen hard om moeten lachen:

"U hoeft ons niets te vertellen. Wij weten alles al. Wij zijn schone mensen!"

De voorlichtster reageert hierop door te zeggen dat ze dat natuurlijk weet en helemaal niet wil suggereren dat ze te maken heeft met vieze vrouwen, maar dat niemand alles kan weten en dat je dus ook kunt leren van haar. Ze vraagt als voorbeeld: "Weten jullie bijvoorbeeld het telefoonnummer dat je moet bellen voor grofvuil?" Dezelfde vrouw antwoordt, na vertaling:

"Ik heb toch een gouden gids? Ik kan het toch opzoeken?"

6. Conclusies

Veelvuldig wordt in beleid en in discoursen over 'kansarmen' gesproken. In dit onderzoek heb ik een specifieke groep van hen zelf aan het woord gelaten.

Vrouwen hebben ander sociaal kapitaal dan mannen, vanwege gendernormen en attributies toegekend aan mannelijkheid en vrouwelijkheid. Marokkanen in Nederland hebben ander sociaal kapitaal dan Marokkanen in Marokko of Nederlandse autochtonen en iemand met weinig (financiële) middelen kan maar moeilijk effectief sociaal kapitaal opbouwen. Sociaal kapitaal en kansen op sociale mobiliteit zijn dus ongelijk verdeeld. Voor Marokkaanse vrouwen gelden vaak allerlei belemmeringen op ander vlak dan hun sociaal kapitaal. Een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal, gendernormen rond moederschap en racisme en discriminatie vanuit de Nederlandse samenleving zijn onder andere in dit onderzoek geïdentificeerd als ter zake doende factoren. Sociaal kapitaal is nog het meest factor van belang wanneer het gaat over de invloed daarvan op verwachtingen voor henzelf in de toekomst.

1. Eerste generatie Marokkaanse vrouwen verwachten voor zichzelf weinig in de toekomst. Deze en andere verwachtingen hebben zij voor hun kinderen (zonen en dochters) wel. De verwachtingen ten aanzien van sociale mobiliteit van de respondenten in dit onderzoek heeft waarschijnlijk een forse invloed op het nastreven van een betere sociale positie.

Ten aanzien van overbruggende contacten zijn verwachtingen van beleidsmakers en onderzoekers vaak overspannen. Er is maar weinig reden te geloven dat contact met Nederlandse burens of een 'ander soort mensen' voor Marokkaanse vrouwen tot een betere sociale positie zal leiden. Aanzetten tot interetnisch overbruggend contact (want zo eenzijdig wordt het vaak opgevat) moet veeleer gezien worden in een perspectief waar disciplinerend centraal staat. De behoefte om de wijken 'terug te nemen' en de mensen die in de wijken wonen, zich te laten aanpassen aan 'onze' waarden en normen is de drijvende kracht achter veel initiatieven teneinde sociaal kapitaal op te bouwen. De disciplinerend van Marokkaanse vrouwen, of de creatie van 'goede burgers', is vaak een impliciet doel bij de organisatie van activiteiten en voorlichtingsbijeenkomsten.

Verder is een belangrijke conclusie van dit onderzoek dat de sociale steun die Marokkaanse vrouwen ontvangen niet geromantiseerd mag worden. Het beeld dat Marokkaanse vrouwen 'elkaar opzoeken', 'vooral met elkaar om willen gaan' en 'weinig contact met anderen hebben' behoeft correctie op basis van dit onderzoek. Vaak bestaat een beeld dat deze vrouwen op basis van de homogeniteit in hun sociale groep, diepe sociale banden hebben en elkaar van onvoorwaardelijke steun voorzien. De werkelijkheid van de vrouwen in dit onderzoek is anders. De angst voor roddel, ruzie, strakke normen ten aanzien van gedrag en weinig steun wanneer deze hard nodig is, zijn net zo goed onderdeel van het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen in Delfshaven als gezelligheid en loyaliteit. Maar sociaal isolement is voor de meeste Marokkaanse vrouwen ook niet aan de orde. Ingebed in een familienetwerk, met soms aanvulling door een goede vriendin, die als 'fictive kin' gezien kan worden, hebben veel vrouwen wel een ondersteuningsnetwerk. Maar tastbare, instrumentele hulp die zo hard nodig is om vooruit te komen of om te overleven van een klein salaris is vaak gering in de netwerken van de vrouwen in dit onderzoek. De individuen die deze hulp zouden kunnen leveren worden soms overvraagd en geven daarom vaak 'niet thuis'. Maar ook expressieve hulp is voor sommige vrouwen maar moeizaam te activeren.

2. Niet alle Marokkaanse vrouwen hebben naasten dichtbij met wie zij veel kunnen delen en die zij kunnen vertrouwen.

'Meedoen'

'Meedoen' en 'participatie' zijn kernwoorden in het huidige politiek een beleidsdebat (zie bijvoorbeeld ook de verkiezingsstrijd voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2006). Marokkaanse vrouwen vormen duidelijk een groep waarvan het 'meedoen' wordt geïdentificeerd. Margalith Kleijwegt, journaliste en redacteur van Vrij Nederland, schreef een boek over ouders van Vmbo-scholieren in Amsterdam, waarvan veel ook Marokkaans zijn. In haar slotwoord stelt zij:

“Het isolement waarin veel mensen leven, baart me grote zorgen. Die eigen wereld die weinig of niets te maken heeft met de onze.”

De wereld van Marokkaanse vrouwen in dit onderzoek heeft juist heel veel te maken met de ‘onze’. Een oppositie tussen beiden is onterecht en geeft een valse voorstelling van zaken. Hun wereld is deel van de onze en de onze deel van die van hen. Zij zien op televisie hoe autochtonen oordelend spreken over Marokkanen, over de vrouwen zelf, maar vooral ook over hun zonen. Deze vrouwen zijn zich uiterst bewust van het debat dat over hen wordt gevoerd en waaraan zij zelf nauwelijks deel kunnen nemen, en hebben te maken met gevolgen daarvan in beleid.

Ze worden opgezocht door diensten, moeten zich melden bij de Sociale Dienst, het Centrum voor Werk en Inkomen of de gemeente. Ze worden opgezocht door de belastingdienst, door de school van de kinderen waar ze ‘moeten’ participeren en door het buurthuis dat zich zorgen maakt over Marokkaanse vrouwen in ‘isolement’ en de zogeheten ‘culturele contrasten’.

Een Marokkaanse vrouw met kinderen en een uitkering doet wel degelijk mee. Zij heeft verschillende malen per week contact met ambtenaren en welzijnswerkers die haar controleren en van haar een goede burger willen maken. Van een gebrek aan ‘meedoen’ of ‘participatie’ is op zichzelf dus geen sprake. Sterker, de vrouwen refereren vaak aan de ‘afspraken’, waarmee ze contact met de Nederlandse bureaucratie en diensten in de gezondheidszorg bedoelen.

“Ik heb weer afspraak, altijd afspraak, afspraak, afspraak.”

Het gaat in het huidig discours en beleid dus niet om een neutrale ‘stimulans tot participatie’ op zich, maar om sterk normatieve maatregelen die gericht zijn op hoe deze vrouwen participeren. Participeren in een netwerk met Marokkaanse vrouwen of praten met een Kaapverdiaanse buurvrouw en vrijwilliger zijn bij een migrantenzelforganisatie tellen niet in het participatie-debat. Ze ‘moeten’ Nederlands praten, met hun autochtone buurvrouw spreken en betaald werken. Alleen dit ‘meedoen’ telt (zie bijvoorbeeld Van den Brink’s boek ‘Culturele Contrasten’, 2006).

3. Het leven van deze vrouwen, misschien zelfs op dagelijks niveau, wordt sterk beïnvloed door hoe hun gedrag door autochtone Nederlanders als problematisch wordt ervaren. ‘Hun wereld’, ook al kijken deze vrouwen naar Marokkaanse televisie en spreken zij Berbers of Arabisch met hun kinderen, is veel meer verbonden met ‘de Nederlandse samenleving’, dan vaak in beleid en onderzoek wordt voorgesteld. Deze voorstelling van zaken echter, legitimeert een ‘indringend’ (Engbersen et al., 2005) ingrijpen in de levens van deze vrouwen om hen en hun families te disciplineren. De discussies rond sociaal kapitaal, overbrugging en mengen moeten in dit licht begrepen worden.

Diversiteit en: “Dat is bij jullie toch ook zo?”

De vrouwen die met mij spraken wijzen mij voortdurend op de implicaties van het debat en de invloed ervan op hun leven. Ook willen zij hun eigen situatie en gedrag voortdurend vergelijken met dat van mij, mijn moeder, mijn vader en andere ‘Nederlanders’. De titel van het eindrapport en van dit kenniskatern, ‘Dat is bij jullie toch ook zo?’, slaat op deze vorm van reflexiviteit die de vrouwen tonen. Met andere woorden: de vrouwen spelen de bal voortdurend terug en weigeren geproblematiseerd te worden en te zeer onderwerp van studie en beleid te zijn. Ze wijzen mij vaak op overeenkomsten tussen hen en mijzelf. Ook willen zij mij vrijwel in elk gesprek laten weten dat er in alle categorieën mensen ‘goede en slechte mensen’ zijn. Een Marokkaanse vrouw in een van de taallessen vond het moeilijk deel te nemen aan de groepsdiscussies vanwege haar gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal. Maar toen ik de opnames van het gesprek terugluisterde, hoorde ik haar bij herhaling prevelen:

“Dat is niet alleen bij Marokkaanse mensen, maar ook bij Nederlandse mensen. Er zijn goede en slechte mensen bij Marokkanen, en goede en slechte mensen bij Nederlanders.”

4. De overeenkomsten met Nederlanders en autochtonen werden door de vrouwen bij herhaling getoond, maar ook lieten zij zien hoe problematisch generalisaties over 'Marokkanen' zijn en hoe moe zij hiervan zijn.

Forse verschillen tussen Marokkaanse eerste generatie vrouwen bestaan, zo is gebleken in dit onderzoek, onder andere op basis van herkomst (urbaan-ruraal), taal (Arabisch- Berbers), leeftijd, aanwezigheid van eigen familie in Nederland en opleiding.

Taalcursussen voor oudkomers

De taallessen hebben voor de vrouwen die deelnamen aan dit onderzoek verschillende functies. Ten eerste leren ze Nederlands waarmee zij beter in staat zijn zelf naar de dokter, het consultatiebureau of de Sociale Dienst te gaan. Ten tweede is het voor hen een belangrijke basis voor sociaal contact en wellicht ook sociaal kapitaal. Ze ontmoeten er vrouwen die leven in dezelfde soort omstandigheden, maar die niet onderdeel van hun hechte familienetwerk zijn. Dat biedt, bijvoorbeeld in groepsdiscussies, voor de vrouwen inzichten van buiten hun gebruikelijke omgeving. Ten derde kunnen de vrouwen drie dagdelen (soms meer) zich buiten de context van hun huis bewegen. Veel vrouwen die ik sprak zijn gezien de arbeidsdeling naar sekse (veel huishoudelijke en zorgtaken) en gebrek aan geld (geen geld voor een tramkaart of auto) gebonden aan huis. De taallessen geven voor de vrouwen een legitieme reden om het huis te verlaten en in een andere context ervaringen op te doen.

Impliciet in deze drie functies van taallessen vanuit het perspectief van de vrouwen is de emancipatoire functie op twee niveaus. Ten eerste bieden taallessen vrouwen de kans te emanciperen ten opzichte van hun man en familie. Ze kunnen vrijer bewegen, zijn minder vaak bij man en familie thuis, krijgen andere geluiden te horen dan normaal en zijn in staat zich te ontwikkelen en het Nederlands te leren, waarmee zij minder van hun man afhankelijk zijn. Maar (verplichte) discussies met welzijnswerkers (zie Van den Berg, 2007) over de mannen hebben een dwingend karakter en worden door de vrouwen zelf slecht geaccepteerd. Een programma dat te dwingend emancipatoir is, in de zin van emancipatoir ten opzichte van de man, gaat voorbij aan de agency en de zelfstandigheid van de vrouwen zelf en daarmee, paradoxaal genoeg, ook aan hun emancipatie.

De tweede emancipatoire werking die taallessen kunnen hebben, is namelijk ten opzichte van de staat. De zelfontplooiing die de vrouwen zeggen te ervaren is een belangrijke vorm van sociale mobiliteit. Ook al leren deze vrouwen de Nederlandse taal onvoldoende en zullen zij moeite blijven houden met lezen en schrijven, kan er van een emancipatoir karakter gesproken worden. De vrouwen kunnen nu tegen de welzijnswerker zeggen, wanneer zij dat willen, dat zij liever geen commentaar op hun mannen horen. Ook kunnen zij nu, indien nodig, zichzelf beter verdedigen bij de Sociale Dienst of vragen om een betere woning bij de woningbouwcorporatie. Het is vooral in deze termen dat de vrouwen zelf stellen dat de taallessen belangrijk voor hen zijn.

In het kader van deze tweede emancipatoire werking van taallessen voor oudkomers, is het belangrijk nog aandacht te besteden aan het volgende. Sommige vrouwen worden verplicht deel te nemen. Maar veel vrouwen die deelnemen aan de lessen zijn 'vrij' (afgezien van discursieve dwang) om dat te doen. Maar als zij eenmaal zijn begonnen, worden zij geconfronteerd met belangrijke aanvullende cursusonderdelen, zoals opvoedingsondersteuning en groepsdiscussie, teneinde opvoedingsstrategieën en ideeënwerelden van de vrouwen te veranderen.

5. Deze vrouwen hebben niet de keus om Nederlands te leren zonder deze disciplinerende onderdelen. Bij voorbaat wordt uitgegaan van de achterstand van deze vrouwen, niet alleen op het gebied van taalbeheersing, maar ook voor wat betreft kennis en kunde op andere gebieden, zoals opvoeding. Hun achterstand, hun emancipatie ten opzichte van hun mannen en hun falen als ouder vormt de basis, in plaats van hun kansen, emancipatie ten opzichte van de staat, kracht en ervaring. Weinig aandacht is er voor de capaciteiten van deze vrouwen zichzelf te ontplooiën op de manier die zij zouden willen.

Kernpunten

- Marokkaanse vrouwen maken vaak een emancipatie door, ook al werken zij niet betaald;
- Het 'rendement' van inburgeringscursussen is niet erg groot, maar de stappen van deze vrouwen zijn wel vormen van sociale vooruitgang;
- Familienetwerken van Marokkaanse vrouwen vormen de belangrijkste vorm van ondersteuning, ook al liggen in deze netwerken ook belemmeringen;
- Marokkaanse vrouwen stimuleren vooral hun kinderen tot sociale mobiliteit en hebben voor zichzelf niet de verwachting nog te gaan werken of leren;
- Er bestaan grote verschillen tussen Marokkaanse eerste generatie vrouwen, bijvoorbeeld op basis van herkomst (urbaan-ruraal);
- Marokkaanse vrouwen vinden taallessen belangrijk voor henzelf. Zij hebben verschillende doelstellingen, maar vooral willen deze vrouwen zelf naar bijvoorbeeld de dokter en het gemeenteloket kunnen. Ze willen beter hun weg kunnen vinden in de Nederlandse verzorgingsstaat;
- Marokkaanse vrouwen die deelnemen aan taalcursussen voor oudkomers willen minder 'gedwongen' emancipatie en minder focus op hun achterstand;
- Meer en betere aandacht voor het leren van de taal zelf en voor het tegengaan van 'bureaucratisch analfabetisme' is wel een wens van deze vrouwen. Veel vrouwen spraken een behoefte aan voorlichting over regelgeving et cetera uit.

Marguerite van den Berg is socioloog en junior onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij deed van 2005 tot 2006 in het kader van het Stedelijk Innovatie Programma van **het Nicis Institute** en het NWO onderzoek naar het sociaal kapitaal van Marokkaanse eerste generatie vrouwen in Rotterdam.

Literatuur

- Berg, van den Marguerite. (2007). "Dat is bij jullie toch ook zo?" *Gender, etniciteit en klasse in het sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen*. Amsterdam: Aksant.
- Blokland, Talja. (1998). **Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk**. Kampen: Kok Agora.
- Blokland, Talja (2003). 'Goeie burens houwen zich op d'r eigen': Interetnische verhoudingen, racisme en beleid voor achterstandswijken. *Beleid en Maatschappij: Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij*, 30, 2, pp. 101-112
- Blokland, Talja (2006). 'Het sociaal weefsel van de stad': Cohesie, netwerken en korte contacten. *Oratie*. Den Haag: Gradus Hendriks Stichting
- Bouhalhoul, Rabiaa & Marleen de Jong. (2000). *Vechten tegen de witte wind. Een speurtocht naar het dagelijks leven van vier Marokkaanse families in het Oude Noorden in Rotterdam*. Rotterdam: Bestuursdienst uitgave.
- Bourdieu, Pierre. (1989). Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In: Bourdieu, Pierre (ed. Dick Pels). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennip. Pp. 120-141.
- Bovenkerk, Frank. Bruin, K. Brunt, L. Wouters, H. (1985). *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*. Amsterdam: Boom.
- Briggs, Xavier de Souza. (1998). Brown Kids in White Suburbs: Housing Mobility and the Many Faces of Social Capital. *Housing Policy Debate*, 9, 1, pp. 177-221.
- Brink, Gabriel van de. (2006). *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Buitelaar Buitelaar, Marjo. (2005). 'Zij lieten hun toekomst achter om ons een betere toekomst te bieden'; autonomie en verbondenheid in de levensverhalen van vrouwen van Marokkaanse afkomst. In: Dohmen & De Lange (red.). *Moderne levens lopen niet vanzelf*. Utrecht: Humanistic University Press. Pp. 135-152.
- Dodson, Lisa. (1998). *Don't Call Us Out of Name. The Untold Lives of Women and Girls in Poor America*. Boston: Beacon Press.
- Dominguez, Silvia. Celeste Watkins. (2003). Creating Networks for Survival and Mobility: Social Capital Among African-American and Latin-American Low-Income Mothers. *Social Problems*, 50, 1.
- Engbersen, Godfried, Erik Snel, Afke Weltevrede. (2005). *Sociale Herovering in Amsterdam en Rotterdam. Een verhaal over twee wijken*. Den Haag: WRR.
- Gowricharn, Ruben. (1998). *Hollandse contrasten. Over de keerzijde van sociale integratie*. Leuven/ Apeldoorn: Garant.
- Granovetter, Mark. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78, 00 pp. 1360-80.
- Jonkers, Marina. (2003). *Een miskende revolutie: het moederschap van Marokkaanse vrouwen*. Amsterdam: Aksant.
- Kemper, Frank. (1998). Gezocht: Marokkanen. Methodische problemen bij het werven en interviewen van allochtone respondenten. *Migrantenstudies*, 1, pp. 43-57.
- Putnam, Robert. (2000). *Bowling Alone; The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster
- Skeggs, Beverley. (1997). *Formations of Class and Gender; Becoming respectable*. London: Sage Publications.
- Spierings, Frans en Monique Stavenuiter. (2005). Gender en jeugd in de stedelijke vernieuwing. Van achterstand naar achterstelling. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 3, pp. 35-47.
- Wekker, Gloria. (2002). Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 3.

Noten

- a Dit kenniskatern is een samenvatting van het boek dat begin 2007 verschenen is bij Aksant: “Dat is bij jullie toch ook zo?” Gender, etniciteit en klasse in sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen.
- b Gender is opgevat als een sociale construct met drie niveaus: Het gaat om de persoonlijke, de symbolische en de maatschappelijke systemen waarin betekenis wordt gegeven aan biologische verschillen tussen mannen en vrouwen (cf. Wekker, 2002). Zie Van den Berg, 2007 voor een uitgebreide uiteenzetting.
- c Etniciteit is in navolging van Stuart Hall als volgt opgevat: ‘al die vormen van gehechtheid die aan het individu het besef geven van een plaats en een positie in de wereld, in relatie tot een bepaalde gemeenschap, plaats, streek, taal, godsdienst of cultuur’ (in Wekker, 2002)
- d Klasse is opgevat als het product van specifieke historische en culturele locaties: “class as encompassing complex social and psychological dispositions that interact with gender and race to inform and influence everyday practice”(Skeggs, 1997: 226).
- e Deze betrokkenen, waaronder geïnterviewden en betrokkenen bij participerende observatie, zijn benaderd op verschillende manieren. Ik heb veel gebruik gemaakt van contacten in de wijk die ik opdeed met vrijwilligerswerk. Deze intensieve aanpak bleek nodig gezien de onderzoeksgroep. Het deelnemen aan activiteiten met deze vrouwen en bezoek aan hun huis en kennismaking met familie gaf me een zeldzame toegang tot de groep die notoir ‘moeilijk bereikbaar’ is (Kemper, 1998; Blokland, 1998; Bouhalhoul & De Jong, 2000; Jonkers, 2003).
- f ‘Witwassen is een term van Ruben Gowricharn (1998).

